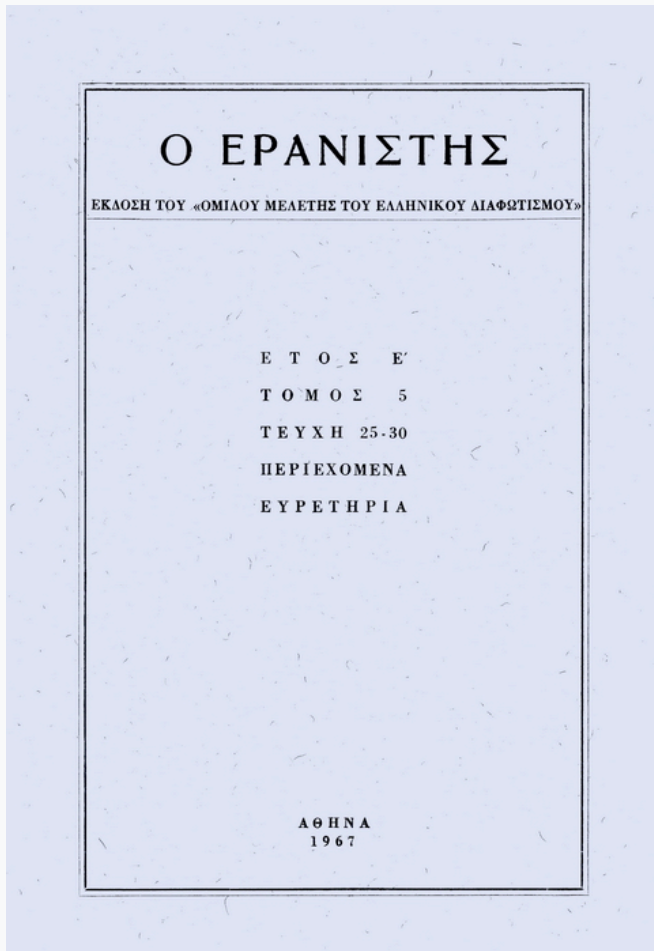

The Gleaner

Vol 5 (1967)

Η πρώτη νεοελληνική βιβλιογραφία του Α. Παπαδοπούλου-Βρετού

Στέφανος Ι. Μακρυμίχαλος

doi: [10.12681/er.9440](https://doi.org/10.12681/er.9440)

Copyright © 2016, Στέφανος Ι. Μακρυμίχαλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μακρυμίχαλος Σ. Ι. (2016). Η πρώτη νεοελληνική βιβλιογραφία του Α. Παπαδοπούλου-Βρετού. *The Gleaner*, 5, 203-207. <https://doi.org/10.12681/er.9440>

Η ΠΡΩΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΡΕΤΟΥ

Σε μελέτη μας για τὸ «Παναρμόνιον», τὴν ἔφημερίδα ποὺ ἔδρουσε στὰ 1845 καὶ διηύθυνε ὁ Ἰκέσιος Λάτρης μὲ ἐκδότη τὸν Μ. Πατρίκιο, κάνουμε λόγο γιὰ τὴν Νεοελληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ Α. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα μέρος τῆς δημοσιεύθηκε σὲ συνέχειες στὴν ἔφημερίδα αὐτή. Στὸ «Παναρμόνιο» δημοσιεύθηκαν 247 μόνο λήμματα τῆς Βιβλιογραφίας μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «Φιλολογικά» στὰ τεύχη 10-20 (10 Φεβρουαρίου - 30 Ἀπριλίου 1845). Τὸ τυπωμένο κείμενο τῶν 247 αὐτῶν λημμάτων, συμπληρωμένο μὲ ἄλλα 371 λήμματα, (618 λήμματα ἐν ὅλῳ) βγῆκε στὶς ἀρχές Ἰουνίου 1845¹ σὲ βιβλίο. Ἡ βιβλιογραφικὴ παρουσίαση τῆς πρώτης αὐτῆς νεοελληνικῆς βιβλιογραφίας ἔχει ὡς ἐξῆς²:

Κ α τ ἄ λ ο γ ο ς τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821 τυπωθέντων βιβλίων παρ' ἑλλήνων εἰς τὴν ὀμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συντεθεὶς ὑπὸ Ἀ ν δ ρ έ ο υ Π α - π α δ ο π ο ὑ λ ο υ - Β ρ ε τ ο ῦ, πρώην ἐπιστάτου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, Δόκτωρος τῆς Ἰατρικῆς, Μέλους Ἀντεπιστέλλοντος διαφόρων Ἀκαδημιῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ μέλους τῆς Ἰατρικῆς καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν καὶ Ἰππότου τοῦ Τάγματος Φραγκίσκου Α' τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν δύο Σικελιῶν, ἐκδοθὲν (sic) δὲ ἰδίᾳ δαπάνῃ ὑπὸ Μιχαὴλ Πατρικίου.

C a t a l o g u e des livres imprimés en grec-moderne ou en grec ancien par des Grecs depuis la chute de Constantinople jusqu' en 1821 rédigé par A n d r é P a p a d o p o u l o - V r é t o s, Ancien bibliothécaire de l' Université Ionienne, Membre correspondant de plusieurs académies etc. etc.

Ἐκ τοῦ τυπογραφ(ε)ίου ἡ Πανελληνίς. Ἀθῆναι, ἡμερ' ΑΘΗΝΕΣ 1845. Εἰς 4ον, φ. 1 ἄ.ἄ.+54.

* Θὰ δημοσιευθῆ σὲ προσεχῆς τεύχος τοῦ «Ἐραριστῆ».

1. Στὸ τέλος τοῦ καταλόγου ἀναγράφεται ἡ ἡμερομηνία : Ἀθῆναι Μηνὶ

Μαΐῳ 1845, ποὺ σημαίνει τὸ τέρμα τῆς στοιχειοθετήσεως τοῦ βιβλίου.

2. Βλ. Γκίνη-Μέζα Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, Β', ἀριθ. 4167.

Λίγα χρόνια αργότερα ο Βρετός εκυκλοφόρησε δύο άγγελίες, την μία με χρονολογία 12 Δεκεμβρίου 1847¹ και την άλλη τὸ 1848² με τις οποίες ἀνήγγελλε ὅτι ἐτοίμαζε δεύτερη ἔκδοση τοῦ καταλόγου του³.

Ὅπως ὅμως εἶναι γνωστό, μόνο στὰ 1854 μπόρεσε ὁ Βρετός νὰ ἐκδώσῃ τὸν κατάλογό του σὲ δεύτερη ἔκδοση με τὸν τίτλο :

Νεοελληνικὴ Φιλολογία ἤτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' ἑλλήνων εἰς τὴν ὀμιλουμένην, ἢ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συντεθεὶς ὑπὸ Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ, πρῶην Ἐπιστάτου τῆς ἐν Κερκύρα Βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, κτλ... Μέρος Α'... Ἐν Ἀθήναις, 1854. Τύποις καὶ ἀναλώμασι Α.Δ. Βιλαρᾶ καὶ Β.Π. Λιούμη. Εἰς 8ον σ. κθ+272 - Μέρος Β'... Ἐν Ἀθήναις. Τύποις Φ. Καραμπίνη καὶ Κ. Βάφα⁴ 1857. Εἰς 8ον ιστ'+366, 1 ἕ.ἀ. (πίναξ)+ 1 λευκὴ.

Σχολιάζοντας τὴν βιβλιογραφικὴ αὐτὴ ἐργασία τοῦ Βρετοῦ ὁ Emile Legrand γράφει στὸν πρόλογο τοῦ 1ου τόμου τῆς *Bibliographie Hellénique* (Paris 1885) τὰ ἑξῆς : « André Papadopoulo Vrétois est le seul auteur qui ait consacré à la Bibliographie Hellénique un livre digne d'être pris en considération. Il publia ses premiers essais en ce genre dans un journal d'Athènes depuis longtemps

1. Βλ. Γκίνη-Μέξια *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, Β', ἀριθ. 4490.

2. Ἐνθ. ἀν., Β', ἀριθ. 4762.

3. Πρβλ. καὶ *Νεοελληνικὴ Φιλολογία* ... (1854) σελ. ζ': «πρὸ πολλοῦ ἀνηγγέθη εἰς τὸ κοινὸν τὸ παρὸν πόνημά μου διὰ τῶν ἐφημερίδων τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Σμύρνης. Διάφοροι ἰδιαιτεράι τινες περιστάσεις δὲν μοὶ ἐσυγχώρησαν νὰ τὸ ἐκδώσω πρότερον. Δύναμαι δὲ νὰ διαβεβαιώσω τοὺς φιλογενεῖς ὁμογενεῖς μου καὶ ὅλους τοὺς φιλομούσους ἀνδρας, ὅτι ἡ βραδύτης αὕτη ἐστάθη ὀπωσοῦν ὠφέλιμος εἰς τὸ ἔργον μου, διότι ἀπὸ τὸ 1848 μέχρι τέλους τοῦ παρελθόντος ἔτους 1853, τὸ ἐπλοῦτισα με τὴν καταγραφὴν παμπόλλων βιβλίων».

4) Οἱ Γκίνης-Μέξιας ἐκ παραδρομῆς

ἀναφέρουν, (τόμος Γ' σελ. 61, ἀριθ. 7300) ὡς ἐκδότας καὶ τοῦ Β' τόμου τοὺς Α. Δ. Βιλαρᾶν καὶ Β. Π. Λιούμη, οἱ ὅποιοι ὅμως ἐξέδωσαν μόνο τὸν Α' τόμο. Ἡ συμφωνία με τοὺς ἐκδότας τοῦ Α' τόμου (ἔνθ. ἀν. σελ. στ') προέβλεπε νὰ μείνουν τ' ἀντίτυπα στὸ τυπογραφεῖο καὶ ἀφοῦ πωληθοῦν αἴσος ἀριθμὸς χρειάζεται διὰ νὰ σκεπασθῶσιν αἱ δαπάναι τοῦ τυπογράφου», τὰ βιβλία ποὺ θ' ἀπέμεναν θὰ τὰ ἔπαιρναν μισὰ-μισὰ ὁ τυπογράφος καὶ ὁ συγγραφεὺς. Γιὰ νὰ μὴ τυπώσουν οἱ ἴδιοι τυπογράφοι τὸν Β' τόμο, σημαίνει προφανῶς ὅτι δὲν ἐκαλύφθησαν τὰ ἔξοδα τῆς ἐκτυπώσεως καὶ γι' αὐτὸ ὁ Βρετός κατέφυγε σὲ ἄλλο τυπογράφο γιὰ νὰ ἐκτυπώσῃ τὸν Β' τόμο.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Τ Ω Ν

ΑΠΟ ΤΗΣ ΠΤΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1831

ΤΥΠΩΘΕΝΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΝΩΝ

ΕΙΤΗΝ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΝ Η ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΓΛΩΣΣΑΝ.

ΣΥΝΤΕΘΕΙΣ ΥΠΟ

ΑΝΔΡΕΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΒΡΕΤΟΥ,

Μέλος Ἐπιστάτου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, Δόκτωρ τῆς Ἱατρικῆς, Μιτλες Ἀντεπιστάλλοντος διαφόρων Ἀκαδημιῶν καὶ Ἑνώσεων καὶ μέλους τῆς Ἱατρικῆς καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ Ἰππύτων τῆς Τέχνης τοῦ Φυσικοῦ Ἄ. τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλείου τῶν ἑξο Σουλτῶν.

Ἐκδόθεν δὲ ἰδίᾳ δαπάνῃ

ὑπὸ

ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ.

CATALOGUE

DES LIVRES IMPRIMÉS EN GREC-MODERNE OU EN GREC-ANCIEN

PAR DES GRECS

DEPUIS LA CHUTE DE CONSTANTINOPLE JUSQU' EN 1832

RÉDIGÉ PAR

ANDRÉ PAPADOPOULO—VREËTOS

MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE PARIS

ΕΙΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΥ Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ 1845. ATHÈNES 1845.

Πίν. 1. Φωτοτυπία ἀπὸ τὴν σελίδα τίτλου τοῦ Καταλόγου τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ.

disparu, le «Panarmonion» et il en fut fait un tirage à part¹ en 1845, (in 4°. Cette plaquette porte aussi un titre Grec). Cette première édition, beaucoup moins riche que la seconde, lui est supérieure sous le rapport de la correction avec laquelle les titres sont reproduits. Les exemplaires en sont devenus fort rares, et nous eûmes toutes les peines du monde à nous en procurer un à Athènes, il y a quelques années».

Ὁ Σ. Λάμπρος ἐχαράκτηρισε τὴν ἔκδοση αὐτὴ ὡς «ὄλως ἀνεπαρκῆ καὶ ἀτελῆ»², ὁ δὲ Φ. Μιχαλόπουλος στὴ βιβλιογραφία τοῦ Παπαδοπούλου Βρετοῦ ποὺ δημοσίευσε στὴ «Νέα Ἑστία» τὸ 1938 καὶ ἐξέδωσε τὸ ἴδιο ἔτος καὶ σὲ ἀνάτυπο, ἐπέκρινε τὸν Λάμπρο γιὰ τὴν γνώμη του αὐτῆ. «Νομίζομεν», γράφει ὁ Μιχαλόπουλος, «ὅτι ὁ χαλκέντερος συλλέκτης καὶ ἐκδότης τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος, ἐξ ἰδίων ἔκρινε τὸν Βρετόν, μὴ μελετήσας τὸ ὅλον ἔργον του καὶ ἀπεφάνθη προχειρῶς περὶ αὐτοῦ»³.

Ὁ κ. Δ. Γκίνης ἔβαλε τὰ πράγματα στὴ θέση τους. Γράφοντας στὸν πρόλογο τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας του (Α' τόμος, σελ. IV) διαπιστώνει ὅτι ὁ «Κατάλογος (τοῦ Βρετοῦ) δὲν ἔχει συνταχθῆ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας, καίτοι ὁ Βρετὸς ὡς βιβλιοθηκᾶριος παρὰ τῷ Guilford, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δυνηθῆ νὰ περιγράψῃ ἐξ αὐτοψίας τὰ πλεῖστα τῶν ἀναγραφομένων βιβλίων. Ἐκτὸς τῆς οὐσιώδους παραλείψεως τῆς μνείας τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σελίδων, οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων συνετηθήσαν καὶ παρηλλαγῆσαν ὑπ' αὐτοῦ ἀυθαιρέτως, οὕτως ὥστε ἐλαχίστων βιβλίων δίδεται πιστὴ ἀντιγραφή».

Τὸ 1858 ὁ Βρετὸς ἐδημοσίευσε ἕνα γράμμα στὴ «Πανδώρα»⁴, ὅπου ἀνήγγειλε ὅτι «ἡ ἔλλειψις αὐτῆ⁵, ὡς καὶ ἐτέρων βιβλίων, θέλει ἀναπληρωθῆ παρ' ἐμοῦ εἰς τὸ Γ' Μέρος τοῦ πονήματός μου, ὅπερ προσεχῶς θέλω δημοσιεῦσαι ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Προσθήκαι καὶ Διορθώσεις εἰς τὸ Α' καὶ Β' Μέρος τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας...» Ἀντὶ συμπληρώματος ὅμως ἀπεφάσισε νὰ τυπώσῃ νέα ἔκδοση τοῦ καταλόγου καὶ νὰ περιλάβῃ ὅσα νέα εὐρήματα κατέγραψε ἐν τῷ μεταξῷ. Τὸ 1868 ὁ γιουὸς

1. Ἐσφαλμένη ἡ πληροφορία αὐτή. Στὸ «Παναρμόνιο» δημοσιεύθηκαν, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, 247 λήμματα μόνο, δηλ. τὸ ἕνα τρίτον περὶπου τοῦ ὅλου ἔργου, ἐνῶ ὁ Κατάλογος ὅταν τυπώθηκε περιελάμβανε 618 λήμματα.

2. «Νέος Ἑλληνομνήμων», 2 (1905), σελ. 209.

3. Φ. Μιχαλοπούλου, Παπαδόπουλος - Βρετὸς (ὁ πρῶτος Ἕλληνας βιβλιογράφος 1800-1876), Ἀθῆναι 1938 (ἀνάτυπο), σελ. 11.

4. Τόμος Θ', τεῦχος ἀριθ. 196 τῆς 15 Μαΐου 1858, σελ. 95.

5. Δηλ. «τῆς καταχωρήσεως δύο βιβλίων τυπωθέντων ἐν Μοσχόπολει τὸ 1741 καὶ μὴ ἀναφερομένων ἐν

του Μαρίνος Π. Βρετός (ό οποίος πέθανε στα 1872), τύπωσε στο Παρίσι μια άγγελια για τη δημοσίευση νεωτέρας έκδοσεως τής Νεοελληνικής Φιλολογίας, ή όποία επρόκειτο να έκδοθῆ στο Παρίσι¹.

Παραδόξως ή νέα έκδοση αναγγέλλεται όχι ως τρίτη άλλ' ως «δευτέρα, επηυξημένη κατά τὸ ἕν τρίτον». 'Ο Δ.Σ. Γκίνης² εκφράζει τὴν γνώμη ότι ό Βρετός τὴν έκδοση αὐτὴ τὴν ἤθελε για δεύτερη, γιατί δὲν λογάριαζε για πρώτη τὴν έκδοση τοῦ 1845. 'Ο Βρετός πέθανε στα 1876 χωρίς να μπορέση να τυπώση τὴν τρίτη αὐτὴ έκδοση τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας του και τὰ χειρόγραφα του περιῆλθαν στα Γενικά 'Αρχεῖα τοῦ Κράτους. 'Όταν ό Δ. Γκίνης ετοίμαζε τὴν 'Ελληνική Βιβλιογραφία του, ἐζήτησε να ἐξετάση τὸ χειρόγραφο αὐτό, ἀλλὰ ὅπως γράφει στὸν πρόλογο τοῦ Α' τόμου (σελ. IV ὑποσ. 4), ό τότε Διευθυντῆς τῶν Γενικῶν 'Αρχείων τοῦ Κράτους μακαρίτης Ι. Βλαχογιάννης «ἀτυχῶς ἠρνήθη να ἐπιτρέψη τὴν χρησιμοποίησίν του».³ 'Αργότερα ὅμως, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Βλαχογιάννη, ό κ. Γκίνης κατώρθωσε να ἐξετάση τὸ χειρόγραφο τοῦ Βρετοῦ και να δημοσιεύση στὸν «Βιβλιόφιλο»⁴ τὶς ἐντυπώσεις του. «Για τὴν τρίτη έκδοση τῆς βιβλιογραφίας του

τῶ Καταλόγου». Τὴν ἔλλειψη αὐτὴ εἶχε ἀναγγεῖλει ό «ἐκ Κερκύρας Π.Α.» με γράμμα του στὴν «Πανδώρα» πὺ εἶχε δημοσιευθῆ στο τεῦχος 186 (1857), σελ. 425. Σὲ προηγούμενο τεῦχος τῆς «Πανδώρας» (φυλλάδιο 178 τῆς 15 Αὐγούστου 1857) εἶχε δημοσιευθῆ (σελ. 232-239) ἐκτενῆς βιβλιοκρισία τοῦ Β' τόμου τῆς «Νεοελληνικῆς Φιλολογίας» τοῦ Βρετοῦ. 'Η βιβλιοκρισία εἶναι ἀνώνυμος, ό συντάκτης τῆς ὅμως σημειώνει πολλές παραλείψεις βιβλίων, και τονίζει ότι ό Βρετός στο βιογραφικὸ τμήμα τοῦ Β' τόμου «ἐνιαχοῦ, (ὡς ἐν ταῖς περὶ Φαρμακίδου και Πολυζωΐδου και Τρικούπη εἰδήσεσι, μνήμων ἐλέγχεται ἀσυμπαθῆς και ὑπερφίαλος ἀρχαίων πολιτικῶν διακρίσεων». Στὴν κριτικὴ αὐτὴ ό συντάκτης τῆς παρέχει (σελ. 232 β') τὴν ἀγνωστη πληροφορίαν, ότι τὸ βιβλίο τυπώθηκε «ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Βρετοῦ, τῆ

ἐπιστασία και σπουδῆ τοῦ υἱοῦ του».

1. Legrand, *Bibliographie Ionienne* τ. II, ἀριθ. 2645. 'Ο Φ. Μιχαλόπουλος ἀναφέρει ἐσφαλμένα (ἐνθ. ἀν. σελ. 12) [ὅτι ό Μαρίνος Βρετός εἶχε κυκλοφορήσει τὴν ἐγκύκλιο στα 1870.

2. 'Η ἀνέκδοτη τρίτη έκδοση τοῦ Παπαδοπούλου Βρετοῦ, «Βιβλιόφιλος» 'Οκτωβρίου - Δεκεμβρίου 1950, σελ. 63.

3. 'Ο γράφων ἔχει προσωπικὴ πείρα τῆς ἀθαίρετης αὐτῆς τακτικῆς τοῦ μακ. Βλαχογιάννη. Στα 1934 ἐζήτησε τὴν ἄδεια τοῦ Βλαχογιάννη να μελετήση τὰ Γενικά 'Αρχεῖα τοῦ Κράτους για να ἀντλήση στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰδιωτικῆς ἀσφαλίσεως στὴν 'Ελλάδα, και ἔλαβε τὴν ὑπεροπτικὴ ἀπάντηση: «Αὐτὰ θὰ τὰ γράψω ἐγώ!».

4. 'Ενθ. ἀν. Βλ. ὑπόσημ. 12.

—γράφει ὁ κ. Γκίνης—ὁ Βρετὸς ἐχρησιμοποίησε ἀντίτυπο τῆς ἐκδόσεως 1854-57, στὰ φύλλα τῆς ὁποίας ἐκόλλησε σὲ χαρτάκια τὶς προσθῆκες του. Ἡ ἐκδοσις 1854-57 ἔχει τὴν περιγραφὴν 466+806 βιβλίων, ἦτοι ἐν ὄλῳ 1272. Μὲ τὶς προσθῆκες, ὁ Α΄ τόμος θὰ εἶχε 608 καὶ ὁ Β΄ 995 βιβλία, ἐν ὄλῳ 1599, δηλ. 237 ἐπὶ πλέον¹».

«Ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ πρώτου τόμου τοῦ 1854 (σ.κγ΄) —γράφει ὁ κ. Γκίνης— ξέρομε ὅτι ὁ Βρετὸς δὲν ἐπέισθηκε στὶς συστάσεις τοῦ Μουστοξύδη καὶ τοῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου² νὰ προσθέσῃ καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν σελίδων στὰ βιβλία ποὺ περιγράφει. Στὸν πρόλογο ὅμως τῆς τρίτης ἐκδόσεως, ὁμολογεῖ ὁ Βρετὸς ὅτι καὶ ἡ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν στὴν Πετρούπολη τοῦ ἔκαμε τὴν ἴδια παρατήρησι, καὶ ἀπεφάσισε νὰ συμμορφωθῇ. Γι' αὐτό, ὅταν ἐπέστρεψε στὰς Ἀθήνας, προσεπάθησε νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν αὐτῆ στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη καὶ ἔτσι ἡ τρίτη ἐκδοσις θὰ εἶχε ἀρκετὰς συμπληρώσεις σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο»³.

Ἄλλη καινοτομία ποὺ θὰ παρουσίαζε ἡ τρίτη ἐκδοσις ἦταν ὅτι ἡ βιβλιογραφικὴ παρουσίασι τῶν βιβλίων θὰ γινόταν ἐνιαία καὶ ὄχι χωριστὰ τὰ θεολογικὰ καὶ χωριστὰ ὅλα τὰ ἄλλα, ὅπως εἶχε γίνεσθαι στὴν ἐκδοσις τοῦ 1854-1857. Ὁ Βρετὸς δὲν πρόφθασε νὰ τυπώσῃ τὴν 3ην ἐκδοσις τῆς βιβλιογραφίας του. Πέθανε στὰ 1876, σὲ ἡλικίαν 76 ἐτῶν, καταβεβλημένος ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ γιου τοῦ Μαρίνου, στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε τὸ τελευταῖο βιβλίον του ποὺ ἐξέδωσε τὸ 1873 μὲ τίτλον *Βιογραφία Μ. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ συνιαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀτυχοῦς πατρὸς του Ἀνδρέου Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, συγγραφῆς τοῦ πονήματος «Ἡ Νεοελληνικὴ Φιλολογία»*.

Ὁ κατάλογος, ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Φ. Μιχαλόπουλος⁴, ὑπῆρξε τὸ κύριον ἔργον τῆς ζωῆς του ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὑπηρέτησε στὴ Βιβλιοθήκην τοῦ Γκίλφορντ ἕως τὴ στιγμὴ ποὺ ἐξέπνευσε, καὶ ἐπαξίως τοῦ ἀνήκει ὁ τίτλος τοῦ πρώτου βιβλιογράφου τῆς Ἑλλάδος.

Στέφανος Ι. Μακρουμίχαλος

1. Ὁ Βρετὸς, στὴν ἀγγελίαν του γιὰ τὴν τρίτην ἐκδοσιν τοῦ βιβλίου του, ὑπελόγιζε (βλ. ἀν. ὑποσ. 3) αὐξηση κατὰ τὸ 1)3, δηλ. 1700 περίπου βιβλία ἔναντι τῶν 1.600 ποὺ βρῆκε ὁ κ. Γκίνης.

2. Τὴν ἴδια ὑπόδειξιν τοῦ ἔκαμε καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ ὁποῖος μάλιστα τὸ 1905 στὸ «Νέον Ἑλληνομνήμονα», *Προσθήκαι εἰς τὴν Νεοελλη-*

νικὴν Βιβλιογραφίαν (σ. 222 - 225), προσθέτει : «Παραθέτω ἐκ προσθηκῶν τοῦ μακαρίτου πατρὸς μου, (δηλ. τοῦ Παύλου Λάμπρου) τοὺς ἀριθμοὺς τῶν σελίδων διαφόρων βιβλίων τοῦ δεκάτου ὀγδόου καὶ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος καὶ ἄλλα τινα ἐνίοτε».

3. Βλ. «Βιβλιόφιλον», ἐνθ. ἀν. ὑποσ. 12.

4. Ἐνθ. ἀν., ὑποσ. 8.